Иницијал. Часопис за средњовековне студије 8 (2020) 165–180
Initial. A Review of Medieval Studies 8 (2020) 165–180

УДК: 930.2:003.074(497.5)"1517":929 Kosače
DOI: 10.29341/IN.08.0.165180

Невен Исаиловић
Историјски институт
Кнез Михаилова 36/II, Београд, Србија
neven.isailovic@gmail.com

ПИСМО ХЕРЦЕГА МАТИЈЕ КОСАЧЕ ФРАЊИ БАЋАЊИЈУ

Апстракт: У раду се објављује и анализира до сада непознато писмо херцега Матије, сина херцега Петра Балше и предводника славонске гране породице Косачâ у раздобљу од око 1514. до око 1520. године. Писмо је упућено 1. априла 1517. тадашњем краљевском коморнику и сакупљачу ванредног славонског пореза, Фрањи Баћањију, такође славонском племићу. Херцег Матија је обавестио Баћањија да му шаље писмо ризничара Ладислава Салкаија, те му је, позивајући се на пријатељство и заслуге свога оца у служби краља Владислава II, изложио своје финансијске проблеме у вези са неким поседима датим под закуп и поручио да верује речима посланика Јурја Поточког кога му шаље са усменим порукама. На писму се налази отисак печата херцега Матије чији се мотиви, иако недовољно рељефни, јасно разликују од ранијих печата Косачâ.

Кључне ријечи: херцег Матија Косача, Фрањо Баћањи, Ладислав Салкаи, Јурај Поточки, породица Косача, Глоговница, дипломатика, писмо, грб, XVI век.

Писмо које је предмет овога рада није до сада објављивано, нити коришћено у историографији, а сачувано је у богатој архивској збирци Баћањија која је из Керменда пренета у Будимпешту након Другог светског рата. Ова збирка (тачније, њен предмохачки сегмент) драгоцено је стециште извора за историју Славоније у позном средњем веку.[1] Сâм текст писма херцега Матије Косаче није претерано

[1] V. ZIMÁNYI, *A herceg Batthyány család levéltára. Repertórium*, Budapest 1962; A. KOLTAI, A Batthyány család körmendi központi levéltárának kutatástörténete, *Levéltári közlemények* 71 (2000) 207–232; Z. NAGY (szerk.), *A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27–29*, Körmend 2006.

информативан, нити је лако утврдити контекст настанка документа, премда ће се настојати да се он реконструише. Са друге стране, документ је релевантан као до сада непримећена исправа важна за дипломатички корпус великашких породица пореклом из средњовековне Босне, те за дипломатичко-сигилографску анализу јер се на њој налази отисак до сада непознатог печата Косачâ.[2] Рад ће, сходно правилима критичког приређивања историјске грађе, обухватити опис документа, дипломатичку анализу, контекстуализацију околности настанка, транскрипцију латинског изворника и превод писма на савремени српски језик.

Опис документа

Писмо херцега Матије Косаче чува се данас у Мађарском националном архиву у Будимпешти (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára), у тзв. Предмохачкој збирци – дипломатички архив (Móhács elötti gyüjtemény – Diplomatikai levéltár), под сигнатуром 104300.[3] Изворно је било део обимног породичног архива породице Бањањи који се налазио у граду Керменду у Вашкој жупанији, јужно од жупанијског средишта Сомбатхеја. Архив у Керменду тешко је оштећен у ратним операцијама 1945. године, а исправе које су сачуване пренете су у тадашњи Мађарски државни архив у Будимпешти где су такође биле угрожене догађањима из 1956. године. Тек након тога, оно што је остало од збирке пописано је и добило је своје нове сигнатуре.[4] Збирка повеља и писама породице Бањањи била је у целости део породичних архива (P szekció), али су се њене предмохачке исправе (закључно са 1526. годином) водиле у оквиру Q секције

[2] А. Ивић, *Стари српски печати и грбови. Прилог српској сфрагистици и хералдици*, Нови Сад 1910, 7, 19–21, 38–39, 41, табле XII, XIV–XV [A. Ivić, *Stari srpski pečati i grbovi, prilog srpskoj sfragistici i heraldici*, Novi Sad 1910]; L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München – Leipzig 1914, 311; P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1970, 69–82, 101–102, tab. XXIV–XXXII; Д. Спасић – А. Палавестра – Д. Мрђеновић, *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*, Београд 1991[2], 147–149 [D. Spasić – A. Palavestra – D. Mrđenović, *Rodoslovne tablice i grbovi srpskih dinastija i vlastele*, Beograd 1991[2]].

[3] https://archives.hungaricana.hu/en/charters/283611/?list=eyJxdWVyeSI6ICIxMDQzMDAifQ (приступљено 15.11.2020).

[4] Zs. Bajzik, A körmendi Batthyány kastély műkincseinek és levéltárának sorsa 1945 után, *A Batthyányak évszázadai*, 265–274; V. Zimányi, A Magyar Országos Levéltárba került körmendi Batthyány Hercegi Levéltár, *A Batthyányak évszázadai*, 275–280.

(Q szekció) која одговара збирци Diplomatikai levéltár, под старом сигнатуром Q 31. Писмо које се анализира у овом раду, припада подзбирци тзв. „неозначених“ исправа архива Бањањија (Batthyány levéltár, Jelzet nélküli oklevelek).[5]

Писмо је написано на комаду једноструког папира, сразмерно малих димензија – дужине 185 мм, а ширине 212–219 мм.[6] Комад је свакако одрезан са већег листа, у сврхе писања овог писма. Посматрано спреда, леви горњи угао документа је дужи за неколико милиметара, што није јединствен случај у писмима тог времена, те се чини да се не ради о случајно неједнако исеченом комаду папира. Исправа је пожутела и местимично је запрљана (посебно у доњем левом углу, где постоје и мање подеротине). Текст је написан хуманистичким курзивом, од једне руке, у 14 редова испод којих следи потпис у два реда, док се на полеђини налази адреса у три реда.[7] Мастило је тамно смеђе, местимично тамнијих (што је заступљеније на почетку) и местимично светлијих нијанси (што је заступљеније на крају текста).[8] Углавном је читљиво, али има доста нејасних скраћеница, те неколико грешака и стилско-граматичких недоследности, као што је смена првог лица једнине и првог лица множине при именовању ауктора. Маргине су релативно правилне. Горња износи 20 мм, лева 30 мм, док десна варира јер се нека слова налазе уз саму десну ивицу документа, а нека су увучена до 11 мм. У слободан простор од 85 мм испод текста писма, уз десну маргину (на 12 мм испод последњег реда главног текста), унет је потпис ауктора у два реда.

Након што је написано, писмо је било пресавијено на три места – по дужини два пута (прво десна страна на лево, па лева на десно, формирајући три сразмерно једнака поља по дужини), а затим по ширини једном, првом трећином надоле. Затварао га је воштани печат. Необично је што се види само један прорез начињен споља (кроз сва три слоја пресавијеног писма), кроз који је била провучена трака на коју је нанет црвени восак. Трака се, уобичајено, провлачила кроз два прореза како би се њени краци спајали, а овде, чини се, то није био случај. Може се десити да је сада изгубљена трака била обмотана око целог склопљеног писма.[9] Типар је ударен на налепљени ромбично

[5] *Collectio diplomatica Hungarica*, Budapest 2008 (CD-ROM).

[6] J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb 1972, 17–19.

[7] Исто, 122–131.

[8] Исто, 26.

[9] P. ANĐELIĆ, *Srednjovjekovni pečati*, 86–90; J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti*, 154–155; G. ČREMOŠNIK, *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju južnih Slavena*, Sarajevo 1976, 81–91.

заротирани квадратни комад папира чије су стране димензија око 40 мм. Коришћени типар је био јако малих размера (12 мм по дужини и 10 мм по ширини) – очито се радило о *сигнету* (печатном прстену).[10]

На предњој страни писма, у горњем левом углу стоји скорија белешка написана љубичастом дрвеном оловком која доноси датум 1573 IV. 1. На полеђини се налазе отисци четири модерна печата (штамбиља установа) – два кермендског архива херцега Бањањија (у црној боји), један средњовековне збирке Мађарског државног архива (љубичасте боје) и један са сигнатуром из Мађарског државног архива (црне боје). Нешто изнад отиска воштаног печата, и спреда и позади, назире се још једна мрља налик на слаб отисак штамбиља. Горњи штамбиљ Кермендског архива знатно се провиди и са предње стране документа (али не омета читљивост текста), док се други само назиру. Других записа нема. Папир је, као што је речено, једнострук и, чини се, прилично танак. На полеђини се назире водени жиг (филигран), а делује да се ради о знаку ваге (теразија) у двоструком кружном оквиру.[11]

Печат, иако најзанимљивији елемент спољних обележја писма, релативно је слабо отиснут преко комада папира, а уочавање мотива отежава и црвени восак који је пробио папир и неравномерно обојио делове отиска.[12] Облик типара је био најближи овалном. Двоструки спољни оквир изгледа није имао украса, док је у унутрашњем тј. средишњем пољу присутан хералдички штит подељен на два поља. Прво поље као да има три хоризонталне пруге (налик на грб Мађарске), а друго два или три вертикално нанизана знака X са задебљањем по средини, што би теоријски могли бити лоше отиснути хералдички љиљани. Изнад штита се, чини се, налази кацига. Изнад кациге и са

[10] P. Анђелић, *Srednjovjekovni pečati*, 83–86, 90; G. Čremošnik, *Studije*, -64–68, 88–91.

[11] C. M. Briquet, *Les Filigranes*, Paris 1907, 185; J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 19–20; https://memoryofpaper.eu/briquet/BR.php?Idtypes =11& lang=fr (приступљено 15.11.2020). Овај водени знак највише подсећа на Брикеове филигране бр. 2478 и 2480, италијанског порекла (Венеција, Сицилија) и одговарајућег хронолошког распона, с тим што су присутне неке мање разлике у мотивима.

[12] О употреби црвеног воска од стране представника Косачâ након 1445. године: Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије у средњовековној Босни*, Београд 2014, 138, 231–233 (докторска дисертација у рукопису) [N. Isailović, *Vladarske kancelarije u srednjovekovnoj Bosni*, Beograd 2014 (doktorska disertacija u rukopisu)]; L. Thallóczy, *Studien*, 378–380; P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 86–87, 90–95, 101–102; G. Čremošnik, *Studije*, 75–81.

стране, налазе се три знака за које се не може јасно разазнати да ли су украси или слова V, A и O (која не делују смислено, посебно зато што се печати не могу приписати херцегу Владиславу, нити Петру Балши, барем не пре 1492. године). Нешто ниже свакако се налазе украсне линије нејасног облика. Премда није искључено да херцег Матија није био први корисник типара, ипак треба примарно рачунати да је печат његов, а не неког трећег лица. Извесно је да су сви сачувани печати Косачâ до 1492. године имали препознатљиве хералдичке елементе који су коришћени у XV веку и који су касније ушли у илирске грбовнике.[13]

Овај, пак, печат, има другачије мотиве, што значи да је дошло до промене знамења које је могло имати везе са остваренim брачним везама и са себом Косача у Славонију где су постали племство у служби Угарске. Ако се остане при претпоставци да су се у дводелном хералдичком штиту на типару херцега Матије налазиле хоризонталне пруге и три вертикално нанизана љиљана, онда би се први мотив могао сматрати изменом косо постављених пруга Косача у хоризонталне услед службе мађарској круни, док би други могао имати везе са мајком херцега Матије Квирином Квирини.[14] Млетачка породица Квирини имала је за симбол три хоризонтално нанизана љиљана (алтернативно три шестократке или три осмокраке звезде), а Матија га је могао прилагодити променом правца простирања, што није било необично при преради грбова.[15] Наравно, ово су само

[13] С. Рудић, *Властела Илирског грбовника*, Београд 2006, 166–167, 311, и даље према регистру [S. Rudić, *Vlastela Ilirskog grobovnika*, Beograd 2006]; А. Ивић, *Стари српски печати*, 38–39, 41, табле XII, XIV–XV; P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 69–82, 101–102, tab. XXIV–XXXII; Д. Спасић – А. Палавестра – Д. Мрђеновић, *Родословне таблице*, 147–149. О Илирским грбовницима и њиховој идеологији: С. Рудић, *Властела*, passim; E. O. Filipović, Grbovnik Virgila Solisa i ilirska heraldika, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 41 (2009) 187–199; S. Ćosić, *Ideologija rodoslovlja. Korjenić-Neorićev grbovnik iz 1595. godine*, Zagreb – Dubrovnik 2015.

[14] В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, Београд 1979, 161, 221 [V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, Beograd 1979.]; L. Thallóczy, *Studien*, 254.

[15] A. A. Monti della Corte, *Armerista bresciano camuno, benacense e di Valsabbia, cui segue lo stemmario dei vescovi di Brescia dal 1133 ai giorni nostri*, Brescia 1974; *Stemma della Famiglia Querini*: https://www.cognomix.it/stemma-famiglia/querini (приступљено 15.11.2020); D. Gusson, *Delle nobilissime Famiglie Quirini e Zanotto – un breve saggio storico*: http://zanotdezanotto.altervista.org/alter pages/files/DellenobilissimeFamiglieQuirinieZanottoacuradiDeboraGus son.pdf (приступљено 15.11.2020).

претпоставке, а сам отисак печата би требало детаљније проучити.[16] Нама је на располагању био само дигитални снимак, што донекле отежава истраживање.

Дипломатичка анализа

Анализирано писмо, са дипломатичке стране, није одвише занимљиво. Типолошки се ради о информативно-молбеној-веровној исправи у којој је обједињено неколико видова дипломатске кореспонденције.[17] Наиме, ауктор (херцег Матија) обраћа се дестинатару (Фрањи Баћањију) као пријатељу, информишући га о писму државног ризничара које ће му послати (информативни аспект), молећи га да му помогне по питању одређених поседовно-финансијских ствари (молбени аспект) и уједно издајући пуномоћје за свог изасланика кога шаље код дестинатара са усменим порукама (веровни аспект писма).

Писмо почиње уобичајеном формом кратке и учтиве инскрипције (испреплетане са салутацијом), која не открива идентитет дестинатара.[18] Одмах затим се прелази на опширан блок текста који, у основи, представља диспозицију, али заправо обједињује експозицију и диспозицију јер се, ради контекстуализације, даје и осврт на претходне догађаје. Есхатоколске формуле чине завршна учтива салутација са елементима апрекације (у форми ауторове жеље за добрим здрављем дестинатара)[19], те датум састављен од места записивања писма и хронолошке одредбе засноване на римокатоличком празнику, што је било уобичајено за угарску дипломатичку праксу.[20] У датуму је наведена прва среда која наступа након друге недеље пре Ускрса, што те 1517. године одговара 1. априлу.[21] Интитулацију која изостаје, као што је било уобичајено за писма током позног средњег века, посебно у угарској дипломатичкој пракси, замењује финални потпис испод текста писма, писан, у овом случају, од стране

[16] Захвални смо колеги Бењамину Хекићу на корисним сугестијама које су допринеле тренутним закључцима.

[17] Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 66–69, 291.

[18] J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 148–149; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 357–358, 363–364.

[19] J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 148–149, 151; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 359, 362–363, 366–368.

[20] J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 151, 173–176; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 494–495.

[21] J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 175–176, 214.

писара (а не самог ауктора).[22] Конкретна инскрипција која открива дестинатара налази се у адреси, на полеђини тј. спољном делу исправе. Она је дата у облику који садржи одговарајуће епитете и службе дестинатара, као и његово име.[23]

Као што је већ речено раније, текст писма има бројне скраћенице које, ако су правилно растумачене, указују на повремено мешање једнине и множине при (само)ословљавању ауктора, другог и трећег лица при обраћању дестинатару, као и на елиптичност појединих реченица.

Историјски контекст

Текст самог писма не нуди довољно информација да би се разјаснио контекст у коме је документ настао, иако се његова основна сврха назире. Да бисмо успели да реконструишемо околности настанка, потребно је прво установити шта је експлицитно садржано у анализираној исправи.

Херцег Матија Косача упутио је писмо Фрањи Бањањију кога у адреси ословљава као краљевог коморника и поштованог пријатеља. У писму га најпре обавештава да му је послао писмо које је ризничар наменио њему (Бањањију) и његовом колеги из кога ће сазнати детаље по којима треба да поступи. Као врсту подстицаја, Матија истиче да ће Бањањију дуговати вечно пријатељство за тај поступак (који је у Бањањијевој моћи и зависи од његове воље), и подсећа га да је његов (Матијин) отац учинио пуно услуга покојном краљу Угарске, за које још није добио плату. Наводи, такође, да су многе очеве ствари[24] под закупом и да их неће моћи откупити без помоћи садашњег краља, због чега је упутио молбе краљу и палатину, а очекује да се, по том питању, делегира један племић од стране краља и ризничара. На крају, Матија најављује да ће Бањањију послати племића Јурја Поточког као свог изасланика, са усменим порукама у које Фрањо треба да има поверења.[25]

Имајући изложено у виду, јасно је да је херцег Матија очекивао да му Фрањо Бањањи помогне да дође до новца или да поврати

[22] J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 151; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 506–507.

[23] J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 148; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 358.

[24] Није јасно да ли се ради о некретнинама или о покретној имовини.

[25] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai levéltár (=-MNL OL, DL) 104300.

поседе које је дао под закуп, а сада их не може откупити назад. Јасно је и да је у вези са тим питањима Косача контактирао и краља, палатина, а по свему судећи и државног ризничара. Детаље своје молбе, Матија је одлучио да саопшти усменим путем, преко свог заступника Јурја Поточког, који је вероватно носио Бањањију ризничарево писмо о Косачином случају.[26] Осим ових прилично очигледних података, све друге информације су имплицитне и можемо их реконструисати само донекле, захваљујући другим сачуваним изворима и подацима о тадашњим носиоцима државних и дворских функција.

Најпре се треба осврнути на каријеру и тадашњи положај ауктора и дестинатара. О ауктору се, заправо, не зна пуно. Вељан Атанасовски је утврдио да је Петар Балша, отац херцега Матије Косаче, умро између краја 1513. и јесени 1515. године и да је оставио синове Матију (свог главног наследника) и Владислава (који је, након што је напустио војничку каријеру, био препозит цркве Блажене Девице у Глоговници између Калника и Крижеваца).[27] Забележено је да су браћа подизала Конавоски доходак из Дубровника и да је Матија умро млад, већ око 1520/1521. године (после октобра 1519, а пре октобра 1521), остављајући супругу Јелену Јакшић и сина Николу као наследнике породичних поседа.[28] У Матијино време, Косаче су контролисале Михољанце, трговиште Глоговницу и град Мали Калник са неколико околних поседа.[29]

Са друге стране, Фрањо Бањањи, син Балтазара (Старијег) који је објединио породичне баштине племића Гребенских и Бањањија, имао је завидну каријеру. Одрастао је на угарском краљевском двору и то заједно са будућим краљем Лајошем II Јагелонцем, с којим је због тога био врло близак. Његов успон у администрацији почео је са Лајошевим доласком на власт 1516. године. Пре тога је био принчев коморник и магистар пехарника на престолонаследниковом двору. Када је његов пријатељ постао краљ, постао је краљевски коморник, а био је и међу онима који нису били магнати а добили су прави да сами опремају сопствене трупе (*decempersone*). Током 1517. био

[26] MNL OL, DL 104300.

[27] E. LASZOWSKI, Listine općine Sv. Jelene Koruške kod Križevaca, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva* 7 (1905) 1–45, str. 27–28; L. THALLÓCZY, *Studien*, 251–254, 258–260; В. АТАНАСОВСКИ, *Пад Херцеговине*, 160–162.

[28] В. АТАНАСОВСКИ, *Пад Херцеговине*, 161–162. Брак између Матије и Јелене закључен је 1506. или 1509. године.

[29] Исто, 154, 157–159, 160–163.

је сакупљач ванредног пореза (*дике*) у Славонији, намењеног пре свега подршци одбрани јужне границе, заједно са Емериком (Имреом) Фанчијем, а касније и братом Балтазаром Млађим. Разматрано је да постане и магистар пехарника. После смрти бана Петра Бериславића (1520) био је администратор у Славонији, а истовремено је управљао и Егерском епископијом. Именован је за хрватско-далматинско-славонског бана 1525. заједно са Иваном Тахијем, али ниједан од њих није ефективно вршио ту дужност. После смрти Ловре Илочког, добио је утврђени град Неметујвар (Гисинг) и њему припадајуће имање у Вашкој жупанији. Ратовао је око Јајца и предводио славонске трупе у бици код Мохача. Преживео је битку и наставио службу код краља Фердинанда Хабсбуршког. Није оставио потомство.[30]

Да би се повезале све чињенице, потребно је осврнути се и на друге личности које су поменуте у писму, већина њих са одредницом службе коју су вршили, а без имена. Те су особе Бањањијев неименовани колега, краљ, покојни краљ, отац Матије Косаче, палатин и ризничар. Јасно је да се „краљевско височанство“ односи на тадашњег владара Лајоша II Јагелонца (1516–1526), пријатеља Фрање Бањањија, а да је покојни краљ његов отац Владислав II (1490–1516) који је преминуо 1516. године.[31] Отац херцега Св. Саве, Матије Косаче, био је већ поменути херцег Петар Балша, син Владислава Херцеговића и унук херцега Стјепана Вукчића Косаче. Балша, како се најчешће називао, био је предводник славонске гране рода Косача од 1489. до своје смрти између децембра 1513. и октобра 1515. године. Иако није спадао међу магнате, био је убрајан у водеће представнике славонског племства и био је потписник повеље којом је 1492. било регулисано наслеђе угарског престола између Јагелонаца и Хабсбурга.[32] Помен служби које је Петар Балша вршио за краља Владислава II вероватно се односи на широк низ заслуга поменутог

[30] Zs. SIMON, A zágrábi pénzverde 1525. évi számadása, *Századok* 144 (2010) 433–464, pp. 450–451, n. 85; T. PÁLOSFALVI, *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526*, Budapest 2014, 21, 110, 117, 121, 130–131, 198, 219, 245–246, 282, 323, 325, 332, 353, 385, 387, 388, 393, 426; C. N. TÓTH – R. HORVÁTH – T. NEUMANN – T. PÁLOSFALVI, *Magyarország világi archontológiája - 1458–1526. I. Főpapok és bárók*, Budapest 2016, 36, 101, 113, 162, 164.

[31] P. ENGEL, *The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London – New York 2001, 345–371; A. KUBINYI, II. Ulászló, *Magyarország vegyes házi királyai*, ed. Gy. KRISTÓ, Szeged 2003, 174–188; IDEM, II. Lajos, *Magyarország vegyes házi királyai*, 189–202.

[32] L. THALLÓCZY, *Studien*, 248–262; В. АТАНАСОВСКИ, *Пад Херцеговине*, 154–165.

херцега према угарском краљу. У изворима је забележено да је бар у два наврата, 1507. и 1508. године, добијао 290 флорена за своју службу владару, чији је фамилијар био.[33]

Палатин, који се помиње само као особа којој се, као и краљу Лајошу II, обраћао Матија Косача, био је у то време Емерик (Имре) Перењи (на положају палатина 1504–1519). Био је припадник дворске странке, војсковођа, управник краљевства у време одсуства Владислава II, једно време и хрватско-далматинско-славонски бан (1512–1513) и потписник споразума о наслеђу престола између Јагелонаца и Хабсбурга (1515).[34] Међутим, он, по свему судећи, није играо велику улогу у питањима којих се тицало ово писмо.

Знатно је важније утврдити личности ризничара и Бађањијевог неименованог колеге јер се оне непосредно тичу историјских околности и контекста у коме је настало овде анализирано писмо. Ризничари су, на државном нивоу, 1517. били Ладислав (Ласло) Салкаи и Павле (Пал) Вардаи, али како је Вардаи први пут забележен на дужности тек у мају, а експлицитно се наводи да је ризничар „reverendus“ (што указује на високо црквено достојанство), јасно је да се ради о првој особи јер је Ладислав Салкаи уједно био и епископ Ваца.[35] Салкаи је био и један од краљевих канцелара од 1517. до 1526. године, а након положаја епископа Ваца (1513–1523), преузео је, у различитим интервалима, и положаје епископа Егера (1523–1524), администратора Калочке архиепископије (1520) и архиепископа Естергома (1524–1526). Погинуо је у бици код Мохача.[36]

Питање колеге Фрање Бађањија је најкомпликованије, али се дâ решити. Логично би било претпоставити да је то колега у звању

[33] M. MESIĆ, Građa mojih razprava u „Radu“, *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 5 (1873) 109–288, str. 145, 149–150; L. THALLÓCZY, *Studien*, 250.

[34] J. FÓGEL, *II. Ulászló udvartartása 1490–1516*, Budapest 1913; IDEM, *II. Lajos udvartartása 1516–1526*, Budapest 1917; C. N. TÓTH – R. HORVÁTH – T. NEUMANN – T. PÁLOSFALVI, *Magyarország világi archontológiája* I, 38, 59, 79, 82, 100, 115–116.

[35] C. N. TÓTH – R. HORVÁTH – T. NEUMANN – T. PÁLOSFALVI, *Magyarország világi archontológiája* I, 29, 36, 50, 55, 62, 71–72, 113, 132–134, 164.

[36] C. N. TÓTH – R. HORVÁTH – T. NEUMANN – T. PÁLOSFALVI, *Magyarország világi archontológiája* I, 29, 36, 50, 55, 62, 71–72, 113, 132–133, 164; *Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990*, ed. Á. KENYERES, Budapest 1994, s. v. Szalkai László (http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC14240/14460.htm, приступљено 15.11. 2020).

краљевог коморника, али ту је функцију тада вршио само Бањањи.[37] Међутим, упркос Матијиној адреси на полеђини писма, не мисли се на колегу коморника, већ на колегу сакупљача славонске *дике*[38], а то је уз Фрању Бањањија био Емерик (Имре) из племићке породице Фанчија Грђевачких. Како се радило о времену сакупљања овог ванредног пореза, а у средишту Матијиног писма се налазе финансијске теме, јасно је да је ризничар Салкаи упутио писмо Бањањију и Фанчију, као координатор њиховог посла. У прилог томе говори и чињеница да је он истима упутио још нека сачувана писма са налозима у исто време, а и она су сачувана у збирци Бањањија, о чему ће још бити речи ниже.

Најзад, треба рећи и ко је био Јурај Поточки, опуномоћеник и изасланик херцега Матије код Фрање Бањањија. Поточки (Патаки) су изворно били градокмети (*iobagiones castri*) Калника, а временом су се уздигли у најзначајније у тој социјалној групи и обично су служили господаре Калника.[39] Зачетник моћи овога рода био је Алберт, службеник Цељских и, врло кратко, судија Кумана. Албертови синови Никола и Јурај су држали поседе у Потоку Калничком, али и подаљем

[37] Нешто касније се у тој служби, по неким ауторима, помиње и Иван (Јанош) Доци. C. N. TÓTH – R. HORVÁTH – T. NEUMANN – T. PÁLOSFALVI, *Magyarország világi archontológiája* I, 135.

[38] Термин *dica* (*дика*) заправо означава рабош или роваш – комад дрвета на коме се означавао разрезан порез. У пренесеном значењу радило се о попису ради различитих видова опорезивања, најчешће по димовима (насељеним кућама) као пореским јединицама. Ванредно сакупљање славонске дике 1517. било је узроковано погоршањем стања на ратишту са Турцима, на јужним границама Угарске, и потребама финансирања одбране. V. MAŽURANIĆ, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb 1908–1922, 236–238, 1008–1009, 1264–1266; Z. HERKOV, *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske* I, Zagreb 1956, 323–339; J. ADAMČEK – I. KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*, Zagreb 1976, VII–XXX, 80–115.

[39] О градокметима уопште, те посебно у Крижевачкој жупанији и Калнику: É. B. HALÁSZ – S. MILJAN, *Diplomatarium comitum terrestrium Crisiensium (1274–1439) / A körösi comes terrestrisek oklevelei (1274–1439) / Isprave križevačkih zemaljskih županа (1274.–1439.)*, Budapest – Zagreb 2014, 35–141; É. B. HALÁSZ, *Iobagio castri – nobilis castri – nobilis regni*. Castle Warriors – Castle Nobles – Noblemen. The Development of a Social Stratum in County of Križevci, *Banatica* 26/2 (2016) 119–134; EADEM, From Castle-Warrior to Nobleman. Case Study of a Family of Slavonian Lesser Nobility, *Secular Power and Sacral Authority in Medieval East-Central Europe*, eds. K. JOVANOVIĆ – S. MILJAN, Amsterdam 2018, 61–70; M. ANČIĆ, Gradu kmeti ili iobagiones castri kao element društvene strukture Hrvatskog Kraljevstva, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 6 (2019) 35–131.

месту званом Палична Св. Петар. Постојала су два Јурја Поточка у исто време, а вероватно су припадали и истом роду. Један од њих је био краљевски кастелан, али нису наведени градови које је држао или требало да држи. Извесно је неки од ове двојице био и личност поменута у писму херцега Матије који му је био сусед, са седиштем у Глоговници.[40]

Као што је најављено, постоје писма којима је ризничар Ладислав Салкаи издавао налоге *дикаторима* (сакупљачима *дике*) Франьи Бањањију и Емерику Фанчију. Издвојићемо два писма настала 4. априла 1517. године, дакле након писма херцега Матије Бањањију. И поред тога што су написани касније, ти документи сведоче о чињеници да је ризничар издавао налоге сакупљачима пореза о усмеравању дела прикупљеног новца. Први од два поменута налога предвиђао је да Бањањи и Фанчи који су у Славонији сакупљали ванредни порез за потребе одбране у износу од 50 денарија дају 200 форинти субвенције од до сада прикупљеног новца краљевом чешком дворанину Јану Барбанецу. Овај налог је имао двоструки потпис – писарев, као и својеручни потпис Ладислава Салкаија.[41] Истог дана Салкаи је поново писао поменутој двојици, упућујући, заправо, поруке пре свега Бањањију. Ризничар је поручио да *дикатори* треба да се потруде око сакупљања пореза Славоније да би се подржали све немоћнији браниоци Јајачке бановине и Хрватске који траже субвенције за одбрану.[42] Салкаи је послао и приватну поруку Бањањију за кога се очекивало да ће постати магистар пехарника, наводећи да је нејасно да ли ће ту функцију и добити због неких алтернативних именовања на двору. Уз то му је поручио да би могао и да порани на сабор краљевине Славоније, али да то учини обављена посла (тј. након што прикупи порез).[43] У мају 1517. краљ је писао Бањањију и Фанчију да је свестан да многи нису хтели да дају порез и да такве случајеве треба пописати, а попис послати бану и другим званичницима.[44]

[40] T. PÁLOSFALVI, *The Noble Elite*, 230–232.

[41] MNL OL, DL 104301.

[42] M. MESIĆ, Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 3 (1868) 1–64, str. 17–23; V. KLAIĆ, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća* 4, Zagreb 1988, 320, 335–336.

[43] MNL OL, DL 107946, p. 40; L. THALLÓCZY – S. HORVÁTH, *Jajca (bánság, vár és város) története 1450–1527*, Budapest 1915, 262–263; M. MESIĆ, Građa, 169; ZS. SIMON, A zágrábi pénzverde, 450; C. N. TÓTH – R. HORVÁTH – T. NEUMANN – T. PÁLOSFALVI, *Magyarország világi archontológiája* I, 113.

[44] M. MESIĆ, Građa, 169–170; V. KLAIĆ, *Povijest Hrvata* 4, 335–336.

Када се све резимира добијају се јаснији обриси садржине писма херцега Матије Фрањи Бањанију. По свему судећи, Матија се раније обраћао краљу и палатину тражећи финансијску помоћ и субвенције, али није јасно да ли је по том питању ишта било решено. Знајући да је покренуто прикупљање славонске дике он је или настојао да дође до субвенција од прикупљеног новца (које су углавном ишле онима који су учествовали у одбрани Јајачке бановине, Хрватске и јужних граница уопште) или, мање вероватно, да се његови поседи ослободе обавезе плаћања пореза.[45] У те се сврхе обратио ризничару као највишој инстанци надлежној за дати посао. Ризничар му је послао писмо непознатог садржаја које је подразумевало и некакав налог или поруку за Бањанија и Фанчија. Могуће је да оно није садржало све жељене, прецизне и повољне информације, па је Косача одлучио да пише Фрањи Бањанију, можда заиста као познанику и пријатељу, а можда тек као надлежној особи која је блиска краљу Лајошу II (због чега је ословљен као краљев коморник, а не сакупљач дике). Циљ писма је био да се утиче на самог Бањанија како би утицао на ризничара и краља да издају овлашћење да се Матији изађе у сусрет са субвенцијама и/или кроз помоћ при откупу ствари (или поседа) датих под закуп. Као аргумент да то треба учинити наведена су неисплаћена средства за верну службу Матијиног оца краљу Владиславу II. Херцег је сматрао да неке ствари не треба да напише у писму, већ је Фрањи Бањанију послао свог суседа, племића Јурја Поточког, да му одређене појединости саопшти усмено. Те су појединости вероватно биле ограничене на Косачина потраживања и мало је вероватно да су укључивале политичка питања о којима је, у исто време, Бањанију писао ризничар Ладислав Салкаи. Података о епилогу овог случаја, нажалост, немамо.

[45] У попису пореских димова из 1517. године у Крижевачкој жупанији уписан је и Мали Калник (*Kys Kemlek dominorum Balsa ducum* – упадљив је множински облик „господе херцегâ Балша“) са 28 димова и назнаком да је порез плаћен; уписани су и димови који припадају препозиту Глоговнице што је тада можда још увек био Владислав, син херцега Петра Балше и Матијин брат: J. ADAMČEK – I. KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza*, 92. Балшино име типски је уписивано и после његове смрти у више пореских пописа, закључно са 1533. годином. У истим пописима помиње се и препозит Глоговнице, али не именом. Име херцега Матије уопште се не спомиње: J. ADAMČEK – I. KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza*, 18, 25–26, 48, 51, 57, 60, 72–74, 76, 92, 120, 133.

Текст писма

Egregie domine et amice honorande. Misimus literas reverendissimi domini thezaurarii |2| vestre excellentissime dominationi sonan[tes] unacum collega; quare rogamus vestram excellentissimam dominationem tanquam amicum |3| charissimum pro istis rebus sicut intelligetis latius ex literis domini thezaurarii |4| velitis nobis amiciciam exhibere, et nos perpetuum amicum vobis convinctum esse, |5| quia scimus quod excellentissima dominatio vestra posetis (!)[46] nisi sit vestrum velle et ut intelligat vestra excellentissima dominatio |6| quod regia maiestas pie memorie multa obligabatur adhuc genitori nostro pro serviciis |7| salariorum suorum, adeo quod satis de rebus impignor[e][47] posuit quas etiam de presenti existunt |8| impignorate. Et supplicaveram regie maiestatis (!)[48] et domino palatino quod sine auxilio et |9| subsidio sue maiestatis redimere nequeo, ita quod sua maiestas et dominus thezaurarius |10| deputari et ordinari fecerunt virum nobilem[49] exigeri debeam. Deinde iterum rogamus amiciciam |11| vestram nonnulla intimarimus excellentie vestre per nobilem Georgium de Pathak; oretenus |12| ut diceret idem ostensor literarum presencium velitis fidem creditivam adhibere. |13| Et Deus conservat vestram excellentissimam dominationem in bona valitudine. Ex Glogonicza, feria IIII preterita |14| post dominicam iudica, Anno domini M. D. X.VII.

Mathias dux sancti || Sabe

(Спољa:) Egregio domino Francisco de Bathyan |2| cubicolario regie maiestatis, amico nobis |3| plurimum honorando.

Превод писма

Изврсни господине и уважени пријатељу. Послали смо писмо поштованог господина ризничара намењено Вашем најодличнијем господству заједно са колегом. Стога молимо Ваше најодличније господство као најдражег пријатеља да у вези са тим стварима, о којима ћете више сазнати из писма господина

[46] Правилан би био облик *possetis*, али би се онда користило друго лице множине уместо трећег лица једнине како би граматичка начела налагала. Како се и ауктор час наводи у првом лицу множине, час у првом лицу једнине, није немогуће да постоји и ова недоследност.

[47] Требало би: *in pignore*.

[48] Требало би: *maiestati*.

[49] Скраћеница *vn* може значити и *unde* и *unum*, али је вероватнија изабрана опција.

ризничара, будете спремни указати нам пријатељство и да нас имате за вечног и истрајног Вам пријатеља јер знамо да Ваше најодличније господство може [то учинити], осим ако то не буде по Вашој вољи, и да зна Ваше најодличније господство да је покојно краљевско величанство дуговало нашем родитељу за [учињене] службе до сада дати његову плату, као и да је због тога он доста ствари ставио под закуп, а те су ствари још увек под закупом. И био сам упутио молбу краљевском величанству и господину палатину, [наводећи] да без помоћи и подршке његовог величанства нећу [то] моћи откупити [назад], те ми је нужно затражити да његово величанство и господин ризничар делегирају и именују једног племића. Стога изнова молимо Ваше пријатељство да одређене ствари поверимо Вашој екселенцији преко племића Јурја Поточког; у оно што доносилац овог писма буде усмено говорио имајте пуну веру. И нека Бог чува Ваше најодличније господство у добром здрављу. Из Глоговнице, у прву среду након пете недеље Великог Поста, лета господњег 1517.

Матија, херцег од Светог Саве

(Споља:) Изврсном господину Фрањи Бањањију, коморнику краљевског величанства, нашем веома уваженом пријатељу.

Neven Isailović

A LETTER OF DUKE MATIJA KOSAČA TO FERENC BATTHYÁNY

Summary

The paper presents a critical edition and analysis of a hitherto unknown letter of Duke Matija (Matthew) Kosača, son of Duke Petar (Peter) Balša Kosača and leader of the Slavonian branch of the Kosača family in the period from circa 1514 to circa 1520. The letter, written on 1 April 1517, is addressed to the royal chamberlain and collector of the Slavonian extraordinary tax (*dica*), Ferenc (Francis) Batthyány, also a nobleman from Slavonia.

Duke Matija first informes Batthyány that he is sending him a letter from the treasurer László (Ladislaus) Szalkai. Then, reminding Batthyány of his friendship and the merits of Petar Balša in the service of King Vladislaus II, he presents his financial problems regarding some pledged possessions. Finally, Matija tells Batthyány that he should believe the words of Juraj (George) Potočki as Matija's authorised envoy. The analysis concludes that Duke Matija probably wanted to receive a subsidy from King Louis II through a portion of collected tax and he needed help from Batthyány and Szalkai to achieve that goal. On the other hand, it is unlikely that he wanted to evade taxation of his estates since there is a list which confirms that the tax was eventually paid. The letter is important for sigillography because it contains the impression of the signet ring of Duke Matija, whose motifs, although insufficiently visible, clearly differ from the earlier seals of the Kosača family.

Keywords: Duke Matija (Matthew) Kosača, Ferenc (Francis) Batthyány, László (Ladislaus) Szalkai, Juraj (George) Potočki/Pataki, Kosača family, Glogovnica, diplomatics, letter, coat-of-arms, 16th century.

Чланак примљен: 15. октобра 2019.
Чланак прихваћен: 16. децембра 2020.

UDC 93/94 ISSN 2334-8003

CENTRE FOR ADVANCED MEDIEVAL STUDIES

I N I T I A L
A REVIEW OF MEDIEVAL STUDIES

VOLUME 8

Editor-in-Chief
Srđan Rudić

Editorial Board
Lenka Blechová-Čelebić (Prague), Stanoje Bojanin,
Borislav Grgin (Zagreb), Sergey Ivanov (Moscow),
Gábor Klaniczay (Budapest), Esad Kurtović (Sarajevo),
Smilja Marjanović-Dušanić, Vojin Nedeljković,
Georgi Nikolov (Sofia), Paola Pinelli (Florence),
Danica Popović, Dejan Radičević, Srđan Rudić,
Irena Špadijer, Georg Vogeler (Graz),
Valentina Živković

Publishing Editor
Dragić M. Živojinović

Belgrade
2020

UDC 93/94 ISSN 2334-8003

ЦЕНТАР ЗА НАПРЕДНЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СТУДИЈЕ

ИНИЦИЈАЛ
ЧАСОПИС ЗА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СТУДИЈЕ

КЊИГА 8

Главни уредник
Срђан Рудић

Редакциони одбор
Ленка Блехова-Челебић (Праг), Станоје Бојанин,
Борислав Гргин (Загреб), Валентина Живковић,
Сергеј Иванов (Москва), Габор Кланицај (Будимпешта),
Есад Куртовић (Сарајево), Смиља Марјановић-Душанић,
Војин Недељковић, Георги Николов (Софија), Паола Пинели
(Фиренца), Даница Поповић, Дејан Радичевић, Срђан Рудић,
Георг Фогелер (Грац), Ирена Шпадијер

Одговорни уредник
Драгић М. Живојиновић

Београд
2020